

PAWEŁ WIĄZEK

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Historii Państwa i Prawa
e-mail: pawel.wiazek@uwr.edu.pl
ORCID: 0000-0002-9153-4539
DOI: 10.14746/cph.2023.1.8

Deportacja we francuskich legislacjach czasów *ancien régime*'u w świetle wielowiekowej tradycji instytucjonalnej

Deportacja jako pojęcie i instytucja prawna

Deportacja nie jest pojęciem jednoznacznym. Nie jest również jednolicie definiowaną instytucją prawną. Zarówno jej obecność i uzasadnienie, jak i kształt materialno-prawny oraz jego proceduralna oprawa są wypadkową wielu czynników i okoliczności, które determinują zwłaszcza tradycja, mentalność, system polityczny, a także warunki geograficzne, związane z terytorialną strukturą państwa.

Nauki historyczne i politologiczne definiują zazwyczaj deportację jako zesłanie do odległych regionów kraju wybranej grupy etnicznej, narodowej lub religijnej¹. Tym samym (*nota bene, expressis verbis*) traktują ją, jako synonim zesłania, pojmowanego najczęściej jako kara polegająca na przymusowym przesiedleniu, z reguły do rejonu znacznie oddalonego od miejsca zamieszkania, słabo zasiedlonego, o niskim stopniu rozwoju cywilizacyjnego, ale znajdującego się pod kontrolą władz stosujących tę karę. Zesłanie może przy tym dotyczyć zarówno pojedynczych osób, jak i całych grup etnicznych². I tu pojawia się *novum*: nie tylko więc grup osób, ale i jednostek. Element ten zgodnie akcentuje większość źródeł encyklopedycznych,

¹ Cz. Witkowski, *Słownik pojęć historycznych*, Katowice 2008, s. 55–56.

² J. Skowronek, B. Snoch, *Szkolny słownik historii Polski. Czasy porzobiorowe 1795–1918*, Warszawa 1997, s. 166.

dotając, że docelowe miejsce deportacji może znajdować się zarówno w granicach kraju ojczystego, jak i poza nimi³.

W państwach totalitarnych, zdominowanych przez idee nacjonalistyczne, deportacje stanowiły i stanowią do dziś instrument polityczny, służący realizacji tzw. czystek etnicznych, zaś z zesłaniem często wiązał i wiąże się przymus pracy deportowanych więźniów, umieszczanych w tym celu w specjalnych obozach⁴.

We współczesnych systemach prawnych państw demokratycznych instytucja deportacji ujmowana jest dość jednolicie, jako wydalenie cudzoziemca na podstawie decyzji administracyjnej⁵. Może ona dotyczyć tych, którzy nielegalnie przebywają na terytorium określonego państwa, nielegalnie podejmują w nim zatrudnienie lub stanowią zagrożenie dla jego bezpieczeństwa⁶.

Karę deportacji zaczęto stosować we Francji już w czasach absolutyzmu, a następnie praktykowano ją w rewolucyjnej i porewolucyjnej rzeczywistości polityczno-prawnej. Trudno jednak uznać ją za poprzedniczkę, a tym bardziej prekursorkę współczesnej instytucji prawnej o tej nazwie. Podstawowa różnica dotyczy w tym kontekście zakresu podmiotowego. Niegdyś stosowano ją wobec mieszkańców kraju

³ L. Wiśniakowska (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1991, s. 182. Spośród polskojęzycznych źródeł encyklopedycznych definicję deportacji najbliższą znaczeniu, jaki nadało jej dawne prawo francuskie, zdaje się prezentować *Encyklopedia PWN*, ujmująca ją jako przymusowe, połączone z pozbawieniem lub ograniczeniem wolności przesiedlenie osób do innego rejonu kraju lub usunięcie ich poza granice państwa, gł. ze względów politycznych, na podstawie decyzji władz administracyjnych, <https://ksiegarnia.pwn.pl/encyklopedie-pwn> [dostęp: 25.02.2023]. Francuska tradycja prawna nie uznawała jednak decyzji administracyjnej jako wyłącznej podstawy prawnej deportacji, przewidyując, że może być nią również wyrok sądowy.

⁴ Klasycznym przykładem podobnych działań jest praktyka postępowania władz III Rzeszy czy Rosji Radzieckiej i ZSRR; szerzej: Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979; S. Ciesielski, G. Hryciuk, A. Srebrakowski, *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003. Upadek tych państw nie zdezaktualizował niestety tego problemu. Podobne działania stały się udziałem władz serbskich podczas wojny na Bałkanach w latach 90. XX wieku. Współcześnie praktyki takie stosuje np. Federacja Rosyjska wobec Ukraińców czy uznawany za państwo demokratyczne Izrael wobec ludności palestyńskiej; szerzej: A. Jakubowski, *Uwarunkowania konfliktów etnopolitycznych w państwach wielonarodowościowych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2018, nr 1, s. 5–22, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/ssp/article/view/16884> [dostęp: 24.02.2023].

⁵ Szerzej: M. Szuniewicz, *Deportacja cudzoziemców w świetle zobowiązań Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, nr 5, s. 91–115.

⁶ Stanowisko takie w pełni respektuje współczesne polskie prawo, uznając powszechnie akceptowaną zasadę, że suwerennym prawem państwa, które pozwala na wjazd cudzoziemców na swoje terytorium, jest także prawo do wydalenia zeń cudzoziemca, którego pobyt jest niepożądany czy wręcz szkodliwy dla państwa i jego interesów. Decyzja o wydaleniu cudzoziemca z terytorium RP wydawana jest w postępowaniu administracyjnym z zachowaniem gwarancji procesowych i środków jej kontroli na drodze administracyjnej oraz sądowej. Tryb postępowania jest różny w zależności od charakteru przesłanek ekspulsji i pilności jej wykonania z uwagi na chronione interesy publiczne. Ustawa o cudzoziemcach z dnia 13 czerwca 2003 r. (Dz. U. Nr 128, poz. 1175).

(tuziemców), tj. poddanych monarchy, a następnie obywateli republiki. Współcześnie deportacja jest sankcją stosowaną wobec cudzoziemców, zazwyczaj w drodze decyzji administracyjnej, a nie sądowego wyroku. W tym sensie bliższa była więc ona pojęciu ekspatriacji w znaczeniu, które ogranicza je do konieczności opuszczenia kraju w drodze przymusu prawnego⁷.

Z perspektywy historycznego rozwoju instytucji prawnych można wywodzić ją ze średniowiecznej banicji⁸ lub nawet jeszcze wcześniejszej kary proskrypcji⁹ o bogatej wielowiekowej tradycji. Ma ona zamierchłą, antyczną proveniencję. W starożytnym Rzymie polegała ona na ogłoszeniu wymienionych obywateli rzymskich jako wyjętych spod prawa, których dobra zostały skonfiskowane. Każdemu, kto zabił lub zdradził proskrybowanego, oferowano nagrody, a na każdego, kto ich ukrywał, nakładano surowe kary. Synowie i wnukowie wywołańców na zawsze zostawali pozbawieni prawa piastowania urzędów publicznych¹⁰. W średniowiecznej Anglii proskrybowanego najczęściej skazywano na śmierć i często zabijano publicznie, przy czym *outlawry* miała bogatą, wielowiekową tradycję, sięgającą początków państwowości. Od czasów Henryka II (1154–1189) zastąpiła ją instytucja *in misericordia Regis* (pozostawania na łasce królewskiej); osobie takiej monarcha mógł odebrać wszystko, pozostawiając tylko życie.

W Europie Zachodniej (przede wszystkim w Niemczech) we wczesnym średniowieczu za cięższe przestępstwa publiczne naruszające mir powszechny groziła

⁷ Łac. *expatriare* – opuszczać ojczyznę. Określenie stosowane jest zarówno do dobrowolnego opuszczenia ojczyzny, jak i przymusowego wydalenia. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994; M. Jarosz, *Słownik wyrazów obcych*, Wrocław 2001, s. 925.

⁸ W przeciwieństwie do wcześniejszej proskrypcji nie powodowała ona utraty czci, a jedynie praw cywilnych i politycznych. Banita musiał jednak także uchodzić z kraju, gdyż wciąż każdy mógł go bezkarnie zabić. Czasami banicja traktowana jest jako kara wygnania (czasowego lub wieczystego) za określone przestępstwa. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, część I: X–XVIII w.*, Kraków 1997, s. 406.

⁹ W innych krajach skazanie nie zawsze kończyło się wyrokiem śmierci, a kara polegała na wywiezieniu lub wygnaniu sprawcy po uprzednim pozbawieniu go podmiotowości prawnej; <https://www.britannica.com/topic/outlawry> [dostęp: 6.03.2023]. Szerzej: R. Starn, *Contrary commonwealth. The theme of exile in medieval and renaissance Italy*, Berkeley – Los Angeles – London 1982; J. Poetsch, *Die Reichsacht im Mittelalter und besonders in der neueren Zeit*, Breslau 1911; E. Eichmann, *Acht und Bann im Reichsrechts des Mittelalters*, Padeborn 1909; P.A. Jeziorski, *Proskrypcja i banicja w miastach pruskich późnego średniowiecza*, Warszawa 2017; P.M. Modrzyński, *Średniowieczna proskrypcja z kręgu prawa chełmińskiego*, „Meritum – Rocznik Koła Naukowego Doktorantów-Historyków Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” 2016, nr 8, s. 71–84; H. Zaremska, *Proskrypcja i kara wygnania w Krakowie w XIV i XV wieku* [w:] A. Wyrobisz, M. Tymowski (red.), *Czas – przestrzeń – praca w dawnych miastach*, Warszawa 1991, s. 349–360.

¹⁰ <https://www.britannica.com/topic/proscription> [dostęp: 6.03.2023]; szerzej: F. Hinard, *Les proscriptions de la Rome républicaine*, Paris 1985; H. Bengtson, *Zu den Proscriptionen der Triumvirn*, München 1972.

kara pozbawienia tego miru, czyli wyjęcia spod opieki monarszej (tj. opieki prawa). W praktyce stosowano pochodne od tej kary środki presji, jak kara śmierci czy okaleczenia¹¹.

Tradycja kary deportacji w zamierzczłych systemach prawnych

Szerokie spojrzenie na tę instytucję prawną pozwala dostrzec jej obecność w wielu dawnych systemach prawnych. Jej proweniencja sięga czasów najdawniejszych. Znana była zarówno prawom i praktykom staroorientalnych imperiów (zwłaszcza Asyryjczyków), jak i tradycji antycznej: tak greckiej, jak i rzymskiej.

Praktyka przesiedlania grup ludności była istotnym elementem strukturalnym państw starożytnego Bliskiego Wschodu, w tym zwłaszcza imperium asyryjskiego. Zapewniała znaczną jednorodność kulturową i równowagę gospodarczą, które charakteryzowały Asyrię pod koniec VIII i VII w. p.n.e., pomimo ogromnych różnic klimatycznych i geograficznych w regionie¹². Przymusowe deportacje i późniejsze przesiedlenia były wykorzystywane jako narzędzia politycznej dominacji i ujarznienia w celu utrzymania kontroli nad podbitymi społecznościami. Duże grupy ludności były systematycznie przenoszone między różnymi regionami imperium, aby wzmocnić ich jedność polityczną lub stłumić ewentualne bunty. Imperialni administratorzy planowali transfery ludności, biorąc pod uwagę względy polityczne, ekonomiczne i kulturowe, np. ludzie mogli zostać przeniesieni, aby zagospodarować nowe ziemie¹³. Polityka Asyryjczyków nie była bynajmniej zjawiskiem wyjątkowym. Podobne praktyki stosowano w państwie nowobabilońskim, czego przykładem była choćby utrwalona w świadomości powszechnej dzięki starotestamentowemu przekazowi tzw. niewola babilońska Izraelitów w VI w. p.n.e.¹⁴

W antycznym prawie rzymskim deportacja pierwotnie określała formę dożywotniego zesłania do obcego kraju, zwykle na wyspę. Deportacje były początkowo stosowane wobec przestępców politycznych, ale z czasem stały się sposobem na usunięcie tych, których bogactwo i popularność czyniły obiektami podejrzeń. Była to również kara za cudzołóstwo, morderstwo, otrucie, fałszerstwo, defraudację

¹¹ S. Plaza, *Historia prawa w Polsce...*, s. 405.

¹² K. Radner, *Mass deportation: the Assyrian resettlement policy. Assyrian empire builders*, London 2012, <http://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/governors/massdeportation/> [dostęp: 28.02.2023].

¹³ https://www.wikiwand.com/en/Resettlement_policy_of_the_Neo-Assyrian_Empire# [dostęp: 28.02.2023]; K. Radner, *The 'lost tribes of Israel' in the context of the resettlement programme of the Assyrian empire* [w:] S. Hasegawa, Ch. Levin, K. Radner (red.), *The last days of the kingdom of Israel*, Berlin – Boston 2018, s. 101–123; B. Oded, *Mass deportations and deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Wiesbaden 1979.

¹⁴ J. Warzecha, *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005, s. 333–334.

i inne przestępstwa. Deportacji towarzyszyła konfiskata mienia, utrata obywatelstwa i praw obywatelskich¹⁵. Od II w. p.n.e. w republice o wyrokach w sprawach karnych decydowały specjalnie powołane w tym celu trybunały, najpierw nadzwyczajne (*quaestiones extraordinariae*), a następnie stałe (*quaestiones perpetuae*). Początkowo mogły one stosować karę wygnania wobec nadużywających swojej władzy urzędników. Za ciężkie zbrodnie (np. zabójstwo) mogły orzec karę śmierci, jednak wkrótce upowszechnił się zwyczaj, że w takim przypadku oskarżony, jeszcze przed wydaniem wyroku, dobrowolnie udawał się na wygnanie¹⁶. U progu cesarstwa (w czasach Augusta, a zwłaszcza Tyberiusza) dawne *exilium* zaczęły wypierać *deportatio* i *relegatio*¹⁷. Skazanych zsyłano w ściśle określone miejsce, najczęściej na jakąś bezludną wyspę (*deportatio in insulam*) lub do oaz na pustyni libijskiej (*deportatio quasi in insulam*)¹⁸.

Tradycja prawna antycznych Greków wyraźnie różniła się od rzymskiego *exilium*. Jej specyfiką instytucjonalną była procedura ostracyzmu (*ostrakophoria*)¹⁹. W wyniku jej zastosowania skazany obowiązany był opuścić Atykę nie dożywotnio, lecz na okres 10 lat. Ponadto pozostawał on właścicielem swojej posiadłości, która nie podlegała konfiskacie na mocy wyroku skazującego na wygnanie. Proweniencja ostracyzmu łączona jest (za Arystotelesem i jego *Ustrojem politycznym Aten*²⁰) za zwyczaj z Atenami po reformach Kleistenesa, gdzie stosować ją miano do schyłku

¹⁵ <https://www.britannica.com/topic/deportation> [dostęp: 27.02.2023].

¹⁶ J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011, s. 117–119; W. Litewski, *Podstawowe zasady prawa rzymskiego*, Kraków 2002, s. 24; R. A. Bauman, *Crime and Punishment in Ancient Rome*, New York 1996, s. 13 i n. Praktykę taką określił Polibiusz jako *hukousios phugadeia* (jej rzymskim odpowiednikiem jest łaciński termin *exilium*). Wobec takiego „dobrowolnego wygnańca” orzekano następnie *interdictio aquae et ignis*, co odbierało mu prawo egzystowania nie tylko w rzymskim społeczeństwie, ale także na rzymskim terytorium; M. Jońca, *Exilium jako przejaw humanitas w rzymskim prawie karnym okresu republiki* [w:] R. Popowski (red.), *Humanitas grecka i rzymska*, Lublin 2005, s. 197.

¹⁷ P. Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970, s. 113 i n.

¹⁸ G. Kleinfeller, s.v. *Deportatio in insulam*, RE 1905, t. V(1), szp. 231–233; Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1889 (przedruk: Graz 1954), s. 15; J. Rominkiewicz, *Nowele Justyniana I i Justyna II przeciw kazirodczym małżeństwom w Mezopotamii, Osroenie i Eufratezji*, Wrocław 2019, s. 63.

¹⁹ Szerzej: M. Węcowski, *Dylemat więźnia. Ostracyzm ateński i jego pierwotne cele*, Toruń 2018; P. Sawiński, *Nowe spojrzenie na ateński ostracyzm*, „Meander” 2020, s. 207–212; B. Bravo, M. Węcowski, E. Wipszycka, A. Wolicki, *Historia starożytnych Greków*, t. 2: *Okres klasyczny*, Warszawa 2009.

²⁰ *Athenian Constitution* (Ἀθηναίων πολιτεία) to dzieło przypisywane Arystotelesowi lub jednemu z jego uczniów, powstałe prawdopodobnie w latach 30. IV w. p.n.e. Opisuje ono historię polityczną Aten oraz funkcjonowanie ustroju ateńskiego w czasach współczesnych pisarzowi. Traktat został odnaleziony na papirusie (Greek Papyri in the British Museum, London, 131) i wydany w 1891 r. przez Frederica George’a Kenyona (polskie wydanie traktatu w przekładzie L. Piotrowicza ukazało się nakładem Polskiej Akademii Umiejętności w 1931 r., a następnie w 1956 r. nakładem PWN; Arystoteles, *Konstytucja ateńska* [w:] *Pisma wybrane*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1956). XIX-wieczne wydanie w języku polskim w przekładzie dokonany z greckiego przez J. Wierzbickiego dostępne

V w. p.n.e. Wyrok zapadał w drodze decyzji obywateli zgromadzonych na Ekklezji. Podobne instytucje prawne znane były jednak i w innych greckich poleis: Argos, Milecie, Syrakuzach czy Megarze²¹.

Deportacja jako instrument prawny imperialnej polityki nowożytnych monarchii

Nowożytna kara deportacji pojawiła się w europejskich porządkach prawnych w wyniku splotu dwóch warunkujących jej rozwój elementów prawno-politycznej rzeczywistości: rozwoju absolutystycznych form rządzenia oraz ekspansji kolonialnej tworzącej warunki przestrzenne i generującej zapotrzebowanie na tanią siłę roboczą. Te obiektywne uwarunkowania dotyczyły z natury rzeczy tych państw, które przejawiały ambicje imperialne. Francja nie była jedynym krajem Starego Kontynentu, który u progu epoki nowożytnej stanął przed podobnymi wyzwaniami.

Wydaje się, że palmę pierwszeństwa (według chronologii) wypada w tym względzie przyznać osiągnięciem u progu nowożytnej epoki szczytowy poziom swej potęgi krajom Półwyspu Iberyjskiego.

Już na przełomie XV i XVI stulecia praktykę taką stosowały władze Portugalii, zsyłając więźniów do swoich nowych posiadłości w Ameryce Południowej. Po traktacie z Tordesillas²² docelowym miejscem była najczęściej Brazylia, gdzie deportowani stawali się jednymi z pierwszych osadników. W istocie jednak skalę tego proceduru należy uznać za marginalną, zwłaszcza wobec poczynań Hiszpanów, a wkrótce Brytyjczyków i Francuzów.

W dziejach Hiszpanii deportacja miała swoją specyfikę, determinowaną jej etniczno-religijnym charakterem. Kojarzona jest bowiem najczęściej z zakończeniem rekonkwisty i decyzjami podjętymi wobec Żydów i Maurów, zmuszonych do opuszczenia kraju.

Przeciwko Żydom skierowany był tzw. dekret z Alhambry, czyli edykt wydany 31 marca 1492 r. przez królów katolickich Hiszpanii, Izabelę I Kastylijską i Ferdy-

jest na stronie: https://pl.wikisource.org/wiki/Konstytucja_Ateńska [dostęp: 7.03.2023]; J. Wierzbicki, *Konstytucja Ateńska Arystotelesa*, Wadowice 1894.

²¹ Pierwsze użycie go wydaje się mieć miejsce w latach 488–487 p.n.e., kiedy to Hipparch, syn Charmusa z Collytus, został wykluczony. Po Hipparchusie czterech kolejnych mężczyzn, z których ostatnim był Arystydes, zostało wykluczonych przed amnestią w 481 r., poprzedzającą inwazję Kserksesa I. Instytucja ta była rzadziej przywoływana po wojnach perskich, popadając w zapomnienie po jej nieefektywnym wykorzystaniu, prawdopodobnie w 417 r.; <https://www.britannica.com/topic/ostracism> [dostęp: 7.03.2023].

²² Umowa dotycząca podziału sfer wpływów w Nowym Świecie, podpisana przez władców Portugalii i Hiszpanii 7 czerwca 1494 r. Traktat zapobiegał konfliktowi o tereny odkryte przez Krzysztofa Kolumba w Ameryce i zapewniał Portugalczynom terytoria brazylijskie.

nanda II Aragońskiego, nakazujący wypędzenie Żydów z Królestwa Hiszpanii i jej posiadłości do 31 lipca 1492 r.²³

Postępowanie wobec muzułmanów okazało się bardziej rozłożone w czasie, chwiejne i mniej konsekwentne. Początkowo porozumienie o kapitulacji Granady pozwalało muzułmanom zachować wolność religijną, podobnie jak ich pobratymcom i współwyznawcom w Aragonii oraz Królestwie Walencji. Wkrótce jednak pod presją chrześcijańskich misjonarzy w 1502 r. wszystkim muzułmanom nakazano nawrócenie się na chrześcijaństwo lub opuszczenie kraju. Tym samym zastosowano wobec nich środki, które wcześniej podjęto przeciwko Żydom. Muzułmanów, którzy zdecydowali się pozostać na Półwyspie Iberyjskim zaczęto określać Moryskami, a ich dzieje zdeterminowała postępująca eskalacja konfliktu z chrześcijanami. Ostatecznie decyzjami króla Filipa III, podjętymi i realizowanymi w latach 1609–1614, wypędzono z Hiszpanii pozostających tam dotąd mahometan²⁴.

Cztery lata później, pod presją Hiszpanii, analogiczne stanowisko przyjęto w Portugalii, w której pierwotnie schroniło się wielu Żydów deportowanych z Hiszpanii. Król Manuel I Szczęśliwy (1495–1521) 5 grudnia 1496 r. wydał dekret dający portugalskim Żydom jedenaście miesięcy na opuszczenie kraju²⁵. Podobnie w tym samym czasie postąpiono w Portugalii z Maurami²⁶.

O ile w dziejach krajów Półwyspu Iberyjskiego deportację można uznać za instrument incydentalny, ograniczony do ściśle określonych grup etniczno-wyznaniowych i stosowany w relatywnie krótkim, bo niewiele ponadstuletnim okresie, od schyłku XV do początków XVII w., o tyle w dziejach brytyjskiego imperium deportacja skazanych do zamorskich kolonii okazała się środkiem represji karnej nieporównanie głębiej zakotwiczonym w systemie prawnym, bardziej rozbudowanym i zróżnicowanym, a ponadto długotrwałym. W doktrynie reprezentowany jest pogląd, że spośród

²³ Pełny tekst aktu normatywnego zamieszczono w: L. Suarez-Fernandez (red.), *Documentos acerca de la expulsion de los Judios*, Valladolid 1964, s. 391–395. Angielskojęzyczną wersję tekstu w tłumaczeniu E. Petersa zamieszczono na stronie: www.sephardicstudies.org/decreed.html [dostęp: 8.03.2023]. Zob. też: E. Peters, *Jewish History and Gentile Memory: The Expulsion of 1492*, „Jewish History” 1995, t. 9, nr 1, s. 9–34; J. S. Gerber, *The Jews of Spain: A History of the Sephardic Experience*, New York 1992; H. Kamen, *The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492*, „Past and Present” 1988, nr 119, s. 3–55.

²⁴ Szerzej: M. Carr, *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain, 1492–1614*, New York 2009.

²⁵ W praktyce portugalski monarcha okazał się mniej zapalczywy i konsekwentny niż Hiszpanie, ograniczając deportację do nakazu wypłynięcia jedynie z portu w Lizbonie i zmuszając pozostałych mahometan do konwersji; <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jews-expulsion-spain-portugal> [dostęp: 8.03.2023]. Szerzej: D. Oliwa, *Żydzi, konwertyci, nowi chrześcijanie, marrani – dylematy wiary, tożsamości i egzystencji społeczności żydowskiej w Portugalii po przymusowej konwersji w 1497 r.*, „Studia Historyczne” 2012, r. LV, z. 3–4, s. 305–328.

²⁶ https://www.wikiwand.com/en/Forced_conversions_of_Muslims_in_Spain [dostęp: 9.03.2023]. Szerzej: F. Soyer, *King Manuel I and the expulsion of the Castilian Conversos and Muslims from Portugal in 1497: new perspective*, „Cadernos de Estudos Sefarditas” 2008, nr 8, s. 33–62.

wszystkich europejskich mocarstw imperialnych to właśnie korona brytyjska w epoce nowożytnej wysłała największą liczbę skazańców do swoich zamorskich kolonii²⁷. Miało to związek z królewskim prawem łaski, stanowiącym tradycyjną prerogatywę monarchy, realizowaną współcześnie w ustrojach republikańskich najczęściej przez prezydenta jako głowę państwa. W brytyjskiej tradycji prawnej początki deportacji przestępców do zamorskich kolonii sięgają drugiej dekady XVII w. Stanowiła ona wówczas alternatywę kary śmierci, zaś po raz pierwszy miano ją zastosować w tej formie najpóźniej w 1617 r.²⁸ Od czasów Jakuba I deportacje stały się powszechnie stosowanym instrumentem represji karnej. Praktyka ta nasilała się przez następne dziesięciolecia w związku z gwałtownym przyrostem demograficznym i postępującą pauperyzacją, które generowały rozwój przestępczości popolitej²⁹. Ostatecznie sformalizowano ją na mocy ustawodawstwa parlamentu brytyjskiego (Criminal Act 1776³⁰). Początkowo głównym miejscem docelowym skazańców były kolonie amerykańskie. W związku z wybuchem rewolucji zawieszono deportacje kierowane na ten kontynent. W 1785 r. nakazano utworzenie kolonii karnej w Nowej Południowej Walii. W 1787 r. wznowiono brytyjski transport przestępców kierowanych odtąd na kontynent australijski³¹.

Déportation we francuskim systemie prawnym doby absolutyzmu

Genezy tej instytucji w nowożytnym prawie francuskim należy szukać pod koniec pierwszej połowy XVI w. i łączyć z panowaniem jednego z ostatnich Walezjuszy na tronie Królestwa Francji – króla Franciszka I (1515–1547). W 1540 r. ogłoszono dwa istotne dla podjętej problematyki badawczej, sygnowane jego imieniem tzw.

²⁷ N.K. Dressler, A. S. Fogleman, *Criminal Transportation in the Atlantic World*, 2021, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0205.xml> [dostęp: 9.03.2023].

²⁸ https://www.wikiwand.com/en/Royal_prerogative_of_mercy [dostęp: 9.03.2023]; *Acts of the Privy Council of England, Colonial Series*, t. I: 1613–1680, London 1908, s. 12; A. E. Smith, *Colonists in Bondage: White Servitude and Convict Labor in America, 1607–1776*, Williamsburg 1947.

²⁹ Szerzej: R. Hughes, *The Fatal Shore: The Epic of Australia's Founding*, London 1986.

³⁰ „Ustawa zezwalająca na czas określony na karanie ciężką pracą przestępców, którzy za określone przestępstwa są lub będą podlegać transportowi do którejkolwiek z kolonii i plantacji Jego Królewskiej Mości” (An act to authorise, for a limited time, the punishment by hard labour of offenders who, for certain crimes, are or shall become liable to be transported to any of his Majesty's colonies and plantations); https://www.wikiwand.com/en/Criminal_Law_Act#:~:text=The%20Criminal%20Law%20Act%201776%20%2816%20Geo.%203,to%20any%20of%20his%20Majesty%27s%20colonies%20and%20plantations [dostęp: 9.03.2023].

³¹ https://www.wikiwand.com/en/Convicts_in_Australia [dostęp: 9.03.2023].

listy patentowe (*les lettres patentes*³²). Pierwszy z nich datowany jest na 7 lutego, a jego adresatem jest Jean-François de la Roque³³. W piśmie tym, po standardowym uzasadnieniu powołującym się na rozwój chrześcijaństwa, dobro Kościoła oraz inne słuszne i chwalebne intencje, król powierza Jehanowi François de la Roque, panu Roberval stanowisko kapitana flotylli i królewskiego porucznika-generała, powierzając jego komendzie grupę królewskich żołnierzy i nakazując im penetrację obszarów położonych w różnych krajach transmorskich i morskich zarówno w Kanadzie, Ochelaga³⁴, Saguenay³⁵, jak i innych. Jednocześnie nakazuje transport pewnej liczby więźniów, którym w drodze łaski monarszej zamieniono wyrok śmierci na deportację. Zesłanie

³² We Francji, w czasach *ancien régime*'u, *lettres patentes* były aktami królewskimi zapieczętowanymi w Wielkiej Kancelarii Francji albo w jednej z małych kancelarii królestwa. Pierwsze określano jako *lettres de grand sceau*, drugie – *lettres de petit sceau*. Sporządzane były one przez Radę Królewską (po uprzednim ich zaopiniowaniu). We współczesnym prawie francuskim odpowiadają rozporządzeniom administracji publicznej lub dekretem wydawanym przez Radę Stanu. Różniły się one od aktów wydawanych bez ingerencji kancelarii tym, że były zarówno podpisane, jak i opieczętowane – mniejszymi pieczęciami zwanymi tajnymi, sygnetem lub stemplem lub opatrzone prostą wzmianką o aprobachie króla. Językiem, w którym sporządzano akt, był francuski (łacina stosowana jeszcze sporadycznie w XVI w.). Nie należy ich mylić z *lettres de cachet*, od których zasadniczo różniły się charakterem, przeznaczeniem i treścią; https://www.wikiwand.com/fr/Lettre_de_cachet [dostęp: 9.03.2023]. Termin *patentes* pochodzi od łac. *patere* i znaczy tyle, co „być otwartym” lub „oczywistym”. Innymi słowy, były one jawne i publiczne, przeznaczone dla wszystkich, którzy mogli być zainteresowani ich treścią, podczas gdy *lettres de cachet* miały charakter „zamknięty”, będąc rozkazami króla, adresowanymi nie do wszystkich, ale do konkretnego adresata; https://www.wikiwand.com/fr/Lettres_patentes [dostęp: 9.03.2023].

³³ *Lettres patentes de François 1er, commissions à Roberval relatives au Canada du 6 et 7 février 1540*. Zachowany egzemplarz dokumentu dostępny jest w paryskim Archiwum Narodowym (Archives nationales, site de Paris, France), nr katalogowy 41093. Jest to kopia, będąca wyciągiem z rejestrów parlamentu w Rouen, gdzie listy patentowe zostały zarejestrowane 9 marca 1541 r. Kopia wspomina również o przysiędze złożonej przez Roberval 6 lutego na ręce kanclerza Francji. Ma postać pergaminu zapisanego tuszem rękopiśmiennym. Dokument ten jest dostępny tylko w czytelni Centrum Historycznego Archiwów Państwowych w postaci istniejącego mikrofilmu. Jego obszerny fragment dostępny jest na stronie: <https://criminocorpus.org/fr/reperes/textes-juridiques-lois-decre/textes-relatifs-a-la-deportati/acces-aux-textes/7-fevrier-1540/> [dostęp: 10.03.2023].

³⁴ Hochelaga to XVI-wieczna ufortyfikowana wioska w pobliżu Mount Royal; wspólnie przynależy administracyjnie do Montrealu, w kanadyjskim stanie Quebec. Jacques Cartier przybył tam łodzią 2 października 1535 r. Został dobrze powitany przez Irokezów i nazwał górę, którą widział w pobliżu, Mount Royal; C. Harris, *The Queen's land*, „Canada's History” 2017, t. 97, nr 4, s. 34–43.

³⁵ Saguenay to obecnie miasto w Kanadzie, w regionie Saguenay-Lac-Saint-Jean, w prowincji Quebec, położone nad rzeką Saguenay. Według legend tamtejszych Indian Algonquin znajdujące się gdzieś na północy królestwo ludzi o blond włosach miało rzekomo posiadać bogate kopalnie srebra i złota, a także handlować futrami. Francuzi poszukiwali lokalizacji królestwa, lecz bezskutecznie. Obecnie przypuszcza się, iż królestwo mogło być prekolumbijską osadą wikingów. Płynąca w okolicy rzeka Saguenay otrzymała swą nazwę właśnie od tego mitycznego królestwa; https://www.wikiwand.com/fr/Royaume_de_Saguenay [dostęp: 10.03.2023].

ma charakter dożywotni, co podkreślono adnotacją, że w przypadku samowolnego powrotu do Francji zesłańcy ci zostaną straceni.

Drugim interesującym dokumentem króla Franciszka I są listy patentowe, ogłoszone pod datą 17 października 1540 r., których adresatem jest Jacques Cartier³⁶. W pełni korespondują one z treścią listów wydanych kilka miesięcy wcześniej Roberwalowi. Monarcha powierza Cartierowi okręt Emérillon, czyniąc go jego kapitanem, i określa cel powierzonej mu misji (penetracja obszarów kanadyjskich, będących przedmiotem zainteresowania Korony, *nota bene* mniej więcej tych samych rejonów, w które skierowano wcześniejszymi listami François de la Roque). Analogicznie również powierza mu pewną grupę więźniów, mających zostać w ramach misji deportowanymi do nowych ziem Królestwa. Nieco wyraźniej akcentuje jedynie kolonizacyjny cel wyprawy Cartiera.

W ten sposób idea i instytucja deportacji skazanych została zaszczerpiona na gruncie francuskim. Jej dalszy rozwój będzie jednak przebiegać pod znakiem pewnej ewolucji.

14 stycznia 1557 r., u schyłku toczonej w basenie Morza Śródziemnego kolejnej wojny z Habsburgami, Henryk II ogłosił edykt o zesłaniu niektórych więźniów kryminalnych na Korsykę. Przedsięwzięcie okazało się zjawiskiem incydentalnym i nietrwałym choćby dlatego, że podpisany dwa lata później kończący zmagania militarne pokój w Cateau-Cambrésis z 1559 r. przekazywał ostatecznie Korsykę Republice Genuańskiej. Edykt ten, choć mało znaczący w dziejach instytucji, wyznaczał jednak nowy trend, który utrwalił się w dalszej perspektywie rozwojowej. Deportacja zyskała pozycję samodzielnej sankcji karnej skierowanej przeciwko pospolitym przestępcom, nie będąc jednocześnie elementem polityki kolonizacyjnej.

Państwo absolutne cechuje nie tylko militarizm i ekspansywna polityka zagraniczna, ale także omnipotencja, której wyrazem staje się aktywna polityka wewnętrzna realizująca ambicje nowożytnej monarchii. Tradycyjną funkcją państwa jest troska o ład powszechny i bezpieczeństwo publiczne. W XVII, a następnie XVIII stuleciu dużym wyzwaniem wobec pauperyzacji i rozwoju demograficznego stał się we Francji gwałtownie narastający problem przestępczości pospolitej łączony ze wzrostem liczby włóczęgów i żebraków, zdeterminowanych i w naturalny niemal sposób skłonnych do łamania prawa³⁷.

³⁶ *Lettres patentes de François Ier, commissions à Jacques Cartier relatives au Canada du 17 octobre 1540*. Zdigitalizowany (w formie skanu dokumentu) rękopis zamieszczono na stronie: <https://recherche-collection-search.bac-lac.gc.ca/fra/accueil/notice?app=fonandcol&IdNumber=2318297> [dostęp: 10.03.2023]. W innej formie cyfrowego zapisu dostępny jest również pod adresem: https://biblio.republiquelibre.org/Commission_de_François_Ier_à_Jacques_Cartier_pour_l'établissement_du_Canada,_17_octobre_1540 [dostęp: 10.03.2023].

³⁷ Nasilający się problem żebractwa i włóczęgostwa w nowożytnej Francji wraz z jego implikacjami był już przedmiotem eksploracji podejmowanych przez francuskich badaczy. Zob. J. Depauw, *Pauvres, pauvres mendiants, mendiants valides ou vagabonds? Les hésitations de la législation royale*, „Re-

Tradycja regulacji prawnych skierowanych przeciwko żebractwu i włóczęgostwu sięga we Francji wieków średnich, czego wyrazem stał się Ordonnance sur les métiers de la ville de Paris z 1349 r.³⁸, ogłoszony przez króla Jana II Dobrego. Kolejne dziesięciolecia prób zwalczania lub choćby ograniczenia tych zjawisk, podejmowanych zarówno w drodze prawodawstwa, jak i działań policyjno-administracyjnych, okazały się bezskuteczne³⁹.

Ostatecznie zdeterminowana monarchia zdecydowała się usunąć ze stolicy przynajmniej część niepożądanego, kryminogennego elementu. Ponieważ problem dotyczył głównie Paryża i okolic, regulacje królewskie (zredagowane przez Colberta i podpisane przez Ludwika XIV) z przełomu XVII i XVIII w. miały ograniczony zakres terytorialny dotyczący tego właśnie obszaru. Pierwsza z nich, odnosząca się głównie do ludności romskiej⁴⁰, datowana jest na 31 maja 1682 r., druga, o szerszym zakresie podmiotowym, merytorycznie jest zasadniczo powtórzeniem postanowień poprzedniczki (o tym samym zresztą tytule) i datowana jest na 27 sierpnia 1701 r. [Déclaration portant bannissement des gens sans aveu et vagabonds hors de Paris (visées dans les déclarations suivantes)]. W istocie jednak łączenie obu deklaracji z instytucją deportacji jest w tym przypadku wysoce dyskusyjne. Mowa w nich bowiem o wygnaniu z Paryża (dodatkowo o możliwości skierowania na galery), bez sprecyzowania jednak, dokąd ekspediowani mają się udać lub zostać skierowani. Wydaje się więc, że należałoby tu mówić raczej o zbiorowej banicji niż o deportacji.

W okresie regencji po śmierci Ludwika XIV podjęto próbę reorientacji polityki deportacyjnej monarchii, nawiązując do pierwotnych założeń, przyświecających Franciszkowi I. Zsyłani do zamorskich kolonii skazańcy, głównie bezdomni, włóczędzy i drobni kryminaliści, mieli ponownie stać się instrumentem kolonizacji, świadcząc pracę fizyczną na terytoriach zamorskich Korony. Dwie deklaracje z 1719 r.⁴¹, dystansując się wobec dotychczasowych poczynań poprzedników, nakazują, by stosowaną dotąd karę galer zastąpić deportacją do kolonii, *expressis*

vue d'histoire moderne et contemporaine" 1974, t. 21, nr 3, s. 401–418, <https://doi.org/10.3406/rhmc.1974.2307>.

³⁸ F. Autrand, *Charles V le Sage*, Paris 1994, s. 86–87; P. Contamine, M. Bompaigne, S. Lebecq, J.-L. Sarrazin, *L'économie médiévale*, Paris 2004, s. 356.

³⁹ We francuskiej terminologii prawnej, w czasach *ancien régime'u*, ale także późniejszych (czego przykładem jest choćby napoleoński Code penal z 1810 r.) pojawiły się dwie konstrukcje pojęciowe określające tę grupę społeczną: *les vagabonds* (włóczędzy) oraz *gens sans aveu*, czyli ludzie niemający określonego miejsca zamieszkania ani środków utrzymania; por. Code Pénal de 1810, art. 270: „Les vagabonds ou gens sans aveu sont ceux qui n'ont ni domicile certain, ni moyen de subsistance, et qui n'exercent habituellement ni métier ni profession”; https://ledroitcriminel.fr/la-legislation-criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/code_penal_1810_2.htm [dostęp: 10.03.2023].

⁴⁰ http://dictionnaire.sensagent.com/vagabondage/fr-fr/#cite_note-Chro-0 [dostęp: 11.03.2023].

⁴¹ Pierwsza datowana jest na 8 stycznia, druga – na 12 marca.

verbis uzasadniając swoje stanowisko potrzebami ekspansji kolonialnej⁴². Późniejsza z nich zdaje się wskazywać na jeszcze większą determinację władzy. Powtarzając postanowienia poprzedniej, deklaruje ona dodatkowo zachowanie skazanym praw cywilnych i rezygnację z konfiskaty ich dóbr⁴³. Jednak już dwa lata później, 1 lipca 1722 r., regencja wycofała się z obu tych deklaracji, ogłaszając w tym celu stosowny *ordonans*⁴⁴.

Chyląca się ku upadkowi monarchia raz jeszcze przed wybuchem rewolucji sięgnęła po instrument deportacji, ogłaszając 17 lipca 1763 r. *Ordonnance... concernant les jeunes gens de mauvaise conduite que S. M. permet d'envoyer à l'isle de la Désirade...*⁴⁵. W tym przypadku intencją prawodawcy był głównie wzgląd na bezpieczeństwo wewnętrzne. Jego Królewska Mość uznał za stosowne wysłać na wyspę Désirade młodych ludzi ze swego królestwa, których wysoce naganne postępowanie skłoniło rodziców do zażądania ich wywozu do kolonii. *Ordonans* jest godny uwagi, ponieważ stanowi pierwsze francuskie przedsięwzięcie legislacyjne podejmujące próbę regulacji problemu młodocianych, których dotychczasowe postępowanie uzasadnia podejrzenie, że wstąpią oni na drogę przestępstwa⁴⁶. Można w nim dostrzec rys idei resocjalizacyjnej, gdyż postanowienia aktu wyraźnie deklarują, że zesłanie nie ma charakteru dożywotniego. Może ono zostać odwołane, jeśli postawa deportowanych skłoni władze penitencjarne do podjęcia takich decyzji. Była to całkowita nowość we francuskiej linii rozwojowej instytucji deportacji.

⁴² Déclaration royale concernant la déportation des bannis, 8 janvier 1719: „Les Rois nos prédécesseurs ont pourvu par plusieurs ordonnances, édits et déclarations aux désordres que cause nécessairement la fainéantise et l'oisiveté, en prononçant différentes peines et même celles des galères contre les vagabonds et gens sans aveu. Mais le besoin que nous avons de faire passer les habitants dans nos colonies nous a fait regarder comme un grand bien pour notre état de permettre à nos juges au lieu de condamner les dits vagabonds aux galères, d'ordonner qu'ils seraient transportés dans nos colonies comme engagés pour y travailler aux ouvrages auxquels ils seraient destinés [...]”. Obszerne fragmenty deklaracji dostępne są pod adresem: <https://criminocorpus.org/fr/reperes/textes-juridiques-lois-decre/textes-relatifs-a-la-deportati/acces-aux-textes/12-mars-1719/> [dostęp: 11.03.2023].

⁴³ Déclaration concernant la déportation des bannis, sans emporter mort civile ni confiscation, 12 mars 1719: „[...] ordonner que les hommes soient transportés dans nos colonies pour y travailler comme engagés... sans que ladite peine soit regardée comme une mort civile, ni emporter confiscation”; *ibidem*.

⁴⁴ Ordonnances révoquant les déclarations du 8 janvier et du 12 mars 1719; <https://criminocorpus.org/fr/reperes/chronologies/deportation-transportation-et-relegation-francaise/> [dostęp: 11.03.2023].

⁴⁵ Tekst normatywny: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86177665.image> [dostęp: 11.03.2023].

⁴⁶ Szerzej: B. i Ph. Rossignol, *Les „mauvais sujets” de la Désirade*, „Bulletin de la Société d'Histoire de la Guadeloupe” 2009, nr 153, s. 3–50.

Uwagi końcowe

Deportacja jest w dziejach rozwoju euroatlantyckiej kultury prawnej z pewnością złożonym problemem badawczym, co jednak czyni ją tym samym atrakcyjnym wyzwaniem dla ambitnych eksploratorów. Już samo zdefiniowanie instytucji skłania do polemik i kontrowersji w zależności od przyjętej optyki oraz kontekstów pojęciowych i teleologicznych. Jest przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin naukowych, obszarem penetracji historyków, socjologów, politologów i licznych luminary różnych nauk prawnych, reprezentujących różne środowiska i kultury. Fascynujące jest bogactwo jej przestrzeni historycznej rozpościerającej się od starożytności po współczesność; różnorodność jej celów i metod ich praktycznej realizacji. Nawet zawężając ją do czasów nowożytnych, ba, do samych tylko dziejów prawa francuskiego *ancien régime'u*, nie sposób nie docenić poznawczych walorów związanych z jej niebanalną ewolucją, ze zmiennością stawianych przed nią celów i różnorodnością sposobów ich egzekwowania.

Wszystko to nie przesądza jeszcze o korzystnej ocenie inicjatyw legislacyjnych podejmowanych w tym zakresie przez francuską monarchię przed wybuchem Wielkiej Rewolucji. Śmiem nawet twierdzić, że przeciwnie, choć w ocenach, a tym bardziej wnioskach daleki byłbym od arbitralności czy choćby jednoznaczności, gdyż przeprowadzone badania nie dają ku temu podstaw.

Początki wysiłków francuskich legislatorów wydają się nawiązywać do ogólnoeuropejskich tendencji rodzących się imperiów oraz ich intencji wykorzystania deportacji i przymusowej pracy skazanych w polityce kolonizacyjnej. Ten kierunek zdecydowanie reprezentuje prawodawstwo Franciszka I. Szybko zostaje on jednak porzucony na rzecz wysiłków zmierzających do stosowania jej jako instrumentu polityki wewnętrznej, zwłaszcza ukierunkowanego na zwalczanie zagrażających porządkowi publicznemu zjawisk bezdomności, włóczęgostwa i żebractwa, generujących kryminogenność. Ta myśl staje się determinantą legislacji, poczynając od decyzji Henryka II podjętych w drugiej połowie XVI w., po poczynania i wysiłki Ludwika XIV z przełomu XVII i XVIII w. Po objęciu władzy przez regencję w pierwszej połowie XVIII stulecia, jak się wydaje, powraca pierwotna myśl o wykorzystaniu deportacji do celów kolonizacyjnych, jednak zaraz zostaje ona zarzucona. Wreszcie u schyłku nieuchronnie zmierzającej ku rewolucji monarchii pojawia się śmiała i nowatorska idea, by deportację wykorzystać jako instrument resocjalizacji potencjalnie niebezpiecznych młodocianych, w czym przy odrobinie dobrej woli można upatrywać wpływu ideologii Oświecenia. Polityce deportacyjnej nowożytnej francuskiej monarchii z pewnością można zarzucić co najmniej rażący brak konsekwencji. Otwarte pozostaje jednak pytanie, czy przyczyn tego należy upatrywać w nieudolności podejmowanych działań, czy w twórczej inspiracji i kreatywności wobec dynamicznie zachodzących zmian.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- Acts of the Privy Council of England, Acts of the Privy Council of England, Colonial Series, Vol. I, 1613–1680, London 1908.
- Arystoteles, *Athenian Constitution* (Ἀθηναίων πολιτεία; Greek Papyri in the British Museum, London, 131), London 1891.

Akty prawne

- Alhambra Decree by King Ferdinand and Queen Isabella in 1492.
- Code Pénal de 1810.
- Déclaration concernant la déportation des bannis, sans emporter mort civile ni confiscation, 12 mars 1719.
- Déclaration royale concernant la déportation des bannis, 8 janvier 1719
- Les lettres patentes de François 1er, commissions à Roberval relatives au Canada du 6 et 7 février 1540.
- Lettres patentes de François 1er, commissions à Jacques Cartier relatives au Canada, du 17 octobre 1540.
- Ordonnances révoquant les déclarations du 8 janvier et du 12 mars 1719.
- Ordonnance... concernant les jeunes gens de mauvaise conduite que S. M. permet d'envoyer à l'isle de la Désirade, 15 juillet 1763.
- Ustawa o cudzoziemcach z dnia 13 czerwca 2003 r. (Dz. U. Nr 128, poz. 1175).

Literatura

- Arystoteles, *Konstytucja ateńska* [w:] *Pisma wybrane*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 1956.
- Autrاند F., *Charles V le Sage*, Paris 1994.
- Bauman R. A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, New York 1996.
- Bengston H., *Zu den Proscriptionen der Triumvirn*, München 1972.
- Bravo B., Węcowski M., Wipszycka E., Wolicki A., *Historia starożytnych Greków*, t. 2: *Okres klasyczny*, Warszawa 2009.
- Carr M., *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain, 1492–1614*, New York 2009.
- Ciesielski S., Hryciuk G., Srebrakowski A., *Masowe deportacje ludności w Związku Radzieckim*, Toruń 2003.
- Contamine P., Bompaigne M., Lebecq S., Sarrazin J.-L., *L'économie médiévale*, Paris 2004.
- Depauw J., *Pauvres, pauvres mendiants, mendiants valides ou vagabonds? Les hésitations de la législation royale*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine” 1974, t. 21, nr 3, s. 401–418, <https://doi.org/10.3406/rhmc.1974.2307>.
- Dressler N. K., Fogleman A. S., *Criminal Transportation in the Atlantic World*, 2021, <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0205.xml> [dostęp: 9.03.2023].
- Eichmann E., *Acht und Bann im Reichsrechts des Mittelalters*, Padeborn 1909.

- Garnsey P., *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford 1970.
- Gerber J. S., *The Jews of Spain: A History of the Sephardic Experience*, New York 1992.
- Harris C., *The Queen's land*, „Canada's History” 2017, t. 97, nr 4, s. 34–43.
- Hinard F., *Les proscriptions de la Rome républicaine*, Paris 1985.
- Hughes R., *The Fatal Shore: The Epic of Australia's Founding*, London 1986.
- Jakubowski A., *Uwarunkowania konfliktów etnopolitycznych w państwach wielonarodowościowych*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne” 2018, nr 1, s. 5–22, <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/ssp/article/view/16884> [dostęp: 24.02.2023].
- Jarosz M., *Słownik wyrazów obcych*, Wrocław 2001.
- Jeziorski P. A., *Proskrypcja i banicja w miastach pruskich późnego średniowiecza*, Warszawa 2017.
- Jońca M., *Exilium jako przejaw humanitas w rzymskim prawie karnym okresu republiki* [w:] R. Popowski (red.), *Humanitas grecka i rzymska*, Lublin 2005.
- Kamen H., *The Mediterranean and the Expulsion of Spanish Jews in 1492*, „Past and Present” 1988, nr 119.
- Kleinfeller G. s.v., *Deportatio in insulam*, RE, t. V(1), Stuttgart 1903.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1994.
- Litewski W., *Podstawowe zasady prawa rzymskiego*, Kraków 2002.
- Łuczak Cz., *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.
- Modrzyński P. M., *Średniowieczna proskrypcja z kręgu prawa chełmińskiego*, „Meritum – Rocznik Koła Naukowego Doktorantów-Historyków Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” 2016, nr 8, s. 71–84.
- Mommsen Th., *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1889 (przedruk: Graz 1954).
- Oded B., *Mass deportations and deportees in the Neo-Assyrian Empire*, Wiesbaden 1979.
- Oliwa D., *Żydzi, konwertycy, nowi chrześcijanie, marrani – dylematy wiary, tożsamości i egzystencji społeczności żydowskiej w Portugalii po przymusowej konwersji w 1497 r.*, „Studia Historyczne” 2012, r. LV, z. 3–4, s. 305–328.
- Peters E., *Jewish History and Gentile Memory: The Expulsion of 1492*, „Jewish History” 1995, t. 9, nr 1, s. 9–34.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, część I: X–XVIII w.*, Kraków 1997.
- Poetsch J., *Die Reichsacht im Mittelalter und besonders in der neueren Zeit*, Breslau 1911.
- Radner K., *Mass deportation: the Assyrian resettlement policy. Assyrian empire builders*, London, 2012.
- Radner K., *The 'lost tribes of Israel' in the context of the resettlement programme of the Assyrian empire* [w:] S. Hasegawa, Ch. Levin, K. Radner (red.), *The last days of the kingdom of Israel*, Berlin – Boston 2018.
- Rominkiewicz J., *Nowele Justyniana I i Justyna II przeciw kazirodczym małżeństwom w Mezopotamii, Osroenie i Eufratezji*, Wrocław 2019.
- Rossignol B. i Ph., *Les „mauvais sujets” de la Désirade*, „Bulletin de la Société d'Histoire de la Guadeloupe” 2009, nr 153, s. 3–50.
- Sawiński P., *Nowe spojrzenie na ateński ostracyzm*, „Meander” 2020, s. 207–212.
- Skowronek J., Snoch B., *Szkolny słownik historii Polski. Czasy porozbiorowe 1795–1918*, Warszawa 1997.

- Smith A. E., *Colonists in Bondage: White Servitude and Convict Labor in America, 1607–1776*, Williamsburg 1947.
- Soyer F., *King Manuel I and the expulsion of the Castilian Conversos and Muslims from Portugal in 1497: new perspective*, „Cadernos de Estudos Sefarditas” 2008, nr 8, s. 33–62.
- Starn R., *Contrary commonwealth. The theme of exile in medieval and renaissance Italy*, Berkeley – Los Angeles – London 1982.
- Suarez-Fernandez L. (red.), *Documentos acerca de la expulsion de los Judios*, Valladolid 1964.
- Szuniewicz M., *Deportacja cudzoziemców w świetle zobowiązań Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2014, nr 5, s. 91–115.
- Warzecha J., *Historia dawnego Izraela*, Warszawa 2005.
- Węcowski M., *Dylemat więźnia. Ostracyzm ateński i jego pierwotne cele*, Toruń 2018.
- Wierzbicki J., *Konstytucja Ateńska Arystotelesa*, Wadowice 1894.
- Wiśniakowska L. (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1991.
- Witkowski Cz., *Słownik pojęć historycznych*, Katowice 2008.
- Zabłocki J., Tarwacka A., *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011.
- Zaremska H., *Proskrypcja i kara wygnania w Krakowie w XIV i XV wieku* [w:] A. Wyrobisz, M. Tymowski (red.), *Czas – przestrzeń – praca w dawnych miastach*, Warszawa 1991.

DEPORTATION IN FRENCH LEGISLATION OF THE ANCIEN RÉGIME PERIOD IN LIGHT OF A CENTURIES-OLD INSTITUTIONAL TRADITION

Abstract

The article is devoted to the institution of deportation mainly in the French legal system and in the political reality of the absolute monarchy period. Deportation is by no means an unambiguous concept. It is also not a uniformly defined legal institution. Its presence and justification, its substantive and legal shape as well as its procedural setting were a result of numerous factors and circumstances which were determined in particular by tradition, mentality, political system as well as by geographical conditions, which were connected with the territorial structure of the state. This institution was not an original construct of French law. However, over the centuries, it took on specific features in the particular political circumstances of the turbulent history of French statehood. The comparative method of exploration and the centuries-old temporal perspective made it possible to observe the evolution of this legal institution as well as to evaluate it in the form of *de lege lata* and *de lege ferenda* conclusions.

Keywords: history of law, judicial law, criminal law, criminology, human rights, civil rights, legislation